

Orlevych, I. 2018. Nederzhavni osvritni zaklady ukraintsiv halychyny u xix — na pochatku xx stolittia [Non-Governmental Educational Institutions of Ukrainians Galicias in the 18th — Early 20th Centuries]. *Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vykyky (XIX — pochatok XX stolit):* Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv. Kn. 1. S. 117–153. [in Ukrainian].

Stuparyk, B. 1994. *Shkilnytstvo Halychyny (1772–1939)*. [Shkilnytstvo Halychyny (1772–1939)]. Ivano-Frankivsk: M-vo osvity Ukrainy, In-t system. doslidzh. osvity, Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka. [in Ukrainian].

Shustova, Yu. 2009. *Dokumenty Lvovskoho Uspenskoho Stavropyhyiskoho bratstva (1586–1788): Istochnykovedcheske issledovanye* [Documents of the Lviv Assumption Stavropigi Brotherhood (1586–1788): Source Study]. Moskva. [in Russian].

УДК 94(477)1939

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248479

І. Райківський

ORCID: 0000-0003-2218-9556

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

Л. Кобута

ORCID: 0000-0002-3768-2864

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

I. Raikivskyi

Public Higher Education Institution

«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»

L. Kobuta

Public Higher Education Institution

«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»

ДОЛЯ ЛІДЕРІВ УСДП ПІСЛЯ ВКЛЮЧЕННЯ ГАЛИЧИНИ ДО СКЛАДУ СРСР ВОСЕНИ 1939 Р.

*The Fate of the Ukrainian Social Democratic Party Leaders
after Integration of Halychyna into the USSR in Autumn 1939*

Проаналізовано долю провідних діячів Української соціал-демократичної партії після початку Другої Світової війни та встановлення в Галичині комуністичного режиму. Соціал-демократам не допоміг саморозпуск партії з метою не дати юридичних підстав для покарання. Жертвами репресії стали більшість лідерів — голова УСДП В. Старосольський з сім'єю, його заступник — П. Буняк, І. Кушнір, Р. Домбчевський та ін. Частина діячів

зміла уникнути арешту, емігрувавши на Захід, дехто працював на радянській Україні.

Ключові слова: УСДП, Галичина, соціал-демократ, діяч, лідер, репресія.

The article introduces new and less-known facts and documents of the historical bibliography concerning the information on the leaders and activists of the Ukrainian Social Democratic Party (USDP) and their lives after the beginning of World War II and the introduction of the party-totalitarian regime in Halychyna in the autumn of 1939. USDP was the legal Ukrainian party, which had been operating on the territory of Halychyna. It was active between 1899 and 1939 and was trying to combine the national idea with Marxist socialism. Social democrats of the 1930s fought for the creation of an independent Ukrainian socialist state, which was supposed to be established in a parliamentary way, they also were against the Polish occupation of Western Ukraine as well as against the Stalin regime of Soviet Ukraine. Little attention was paid to the lives of the leaders of the USDP after Halychyna became a part of the Soviet Union in September 1939, and it has never been a subject of independent research.

On 23 September 1939 on behalf of the party leadership, V. Starosolskyi and P. Buniak signed a declaration about the dissolution of the party. The USDP leadership proclaimed this decision in the Soviet style because they wanted to protect the party members from repression at least in the legal aspect. Still the Soviet regime introduced harsh restrictions and repressions against activist, not only those ones, who were explicit opponents to the communist ideology, but also against people who supported social democratic positions, moderately close to the communist ones. The majority of the former USDP leaders were arrested and repressed, for example, V. Starosolsky, the leader of the USDP, and his wife Daria Starosolska-Shukhevych, who also took an active part in the party life, P. Buniak, who was the party's second in command, I. Kushnir, I. Kvasnytsia, R. Dombchevskyi etc. At the same time some of the activists were lucky enough to survive and later escape, for instance, L. Hankevych in 1939, A. Chernetskyi and V. Levynskyi in 1944, and they continued their activity in democratic countries, despite their senior age. On the contrary, R. Skybinsly escaped the communist regime in September 1939, but after the war he came back to Soviet Lviv, and there he had a rather successful career. Generally speaking, social democrats scattered around the globe, ranging from Odessa to New York, and this proves that the communist system ruined their previous lives.

Keywords: Ukrainian Social Democratic Party, Halychyna, social-democrat, activist, leader, repression.

Помітне місце в політичному житті Галичини кінця XIX ст. — 1939 р. займав соціал-демократичний рух, до якого належала Українська соціал-

демократична партія (далі — УСДП). Заснована на початку оформлення партійно-політичної структури українського руху, вона до встановлення в краї комуністичного режиму активно відстоювала національні та соціальні права українських робітників, намагалася поєднати національну ідею й соціалізм марксистського зразка. Соціал-демократи взяли активну участь в українській революції на уламках Австро-Угорщини, підтримали Листопадовий зрив у Галичині, перший уряд ЗУНР і діяльність соціалістичних урядів УНР у 1919–1920 рр. Після поразки революції відбулась ідейна еволюція УСДП, що завершилася переходом партії на ліворадикальні позиції 1923 р. Прокомуністичну УСДП заборонила польська влада. Відновлена на соціал-демократичних позиціях 1928 р., УСДП виступала за встановлення незалежної Української соціалістичної держави парламентським шляхом. Партія мала радянськості ілюзії, прихильно ставилася до українізації в УСРР, але після утвердження сталінізму, Голодомору 1932–1933 рр. послідовно виступала проти радянської влади (Raikivskyi, I. 2019, с. 3, 24, 39).

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю відновити історичну правду щодо українських соціал-демократів, яка ґрунтовно не висвітлювалася у науковій літературі, для формування об'єктивнішої картини суспільно-політичного процесу в Україні ХХ ст., зокрема на її західних землях. Основною соціальною базою УСДП було національно свідоме українське робітництво, тоді як у складі найвищого партійного керівництва переважала інтелігенція — адвокати Л. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, Р. Скибінський та ін.

Мета статті — з'ясувати життєву долю лідерів УСДП після початку Другої світової війни у вересні 1939 р., ввести в науковий обіг нові й маловідомі документи з історичної біографістики.

Ця тема не була предметом окремого дослідження: в радянські часи діяльність партії як «дрібнобуржуазної», «опортуністичної», такої, що нібито перешкоджала єдності робітничого класу в боротьбі проти імперіалізму, практично не вивчалася, а сучасні дослідники, попри здобутки у висвітленні історії УСДП міжвоєнного періоду (Райківський, І. 1995; Жерноклеєв, О. & Райківський, І. 2004; Кобута Л. 2011; Древницький, Ю. 2012 та ін.), комплексно не порушували питання про життєвий шлях соціал-демократів після 1939 р. Показово, що в енциклопедичних виданнях досі є «лакуни» у висвітленні біографій діячів УСДП, які намагалися заповнити автори пропонованої статті, документально підтвердивши тезу про трагічність долі більшості лідерів партії. Водночас траплялися винятки, коли деяким діячам вдавалось утекти від репресій на захід або навіть співіснувати з радянською владою.

Стаття спирається на значну джерельну базу — архівні матеріали, зокрема невідомий раніше документ про саморозпуск УСДП, що міститься в карній справі органів НКВС проти повітових керівників Коломийської організа-

ції Української соціалістично-радикальної партії (далі — УСРП) А. Кузьми-ча, І. Могильницького, М. Новака в Державному архіві Івано-Франківської обл., спогади діячів, тогочасну періодику, науково-довідкову літературу та ін.

Тема розроблялася з використанням загальнонаукових принципів історизму та об'єктивності, що дали змогу розглянути досліджувані явища на основі об'єктивних закономірностей, в їх внутрішньому взаємозв'язку та взаємодії з конкретними історичними умовами. Методологічним інструментарієм стали біографічний метод, завдяки застосуванню якого було уточнено й поглиблено малознані доти факти біографій, діяльнісний підхід дав змогу простежити життєві позиції досліджуваних діячів. Водночас використовувалися такі методи: порівняльно-історичний, аксіологічний, хронологічний, аналізу й синтезу та ін., що дало змогу зробити узагальнення, врахувати історичний контекст подій, уникнути політичних стереотипів та упережень тощо.

Початок Другої Світової війни і включення Галичини до складу УРСР і СРСР восени 1939 р. дали поштовх до радянізації, що супроводжувалася утвердженням партійно-тоталітарної системи, ліквідацією приватної власності, масовими репресіями та ін. Лідери УСДП вирішили припинити діяльність парторганізації. За свідченням Уляни Старосольської, дочки останнього голови УСДП, провід партії «з участю В. Старосольського вирішив офіційно її розв'язати, щоб радянська влада не мала правової підстави для карання її членів...» (Старосольська, У. 1991, с. 124). Разом з лідерами ідейно близької Української соціалістично-радикальної партії (далі — УСРП) 23 вересня 1939 р. В. Старосольський і П. Буняк від імені президії УСДП підписали заяву про саморозпуск у явно прорадянському дусі. «В імені українських трудових мас, зорганізованих в Українській соціал-демократичній і Українській соціалістично-радикальній партіях, — писалося в заяві, — стверджуємо, що прихід Армії Радянського Союзу на Західну Україну є ... здійсненням відвічних змагань західно-українських земель до соціального і національного звільнення». Вітаючи історичну хвилину, прийнято рішення «з нинішнім днем ... УСДП і УСРП розв'язати і закликаємо дотеперішніх членів своїх партійних організацій стати активно і щиро до розбудови нового вільного життя на західно-українських землях ...»¹.

Націонал-демократ І. Німчук писав у спогадах, що заяву «про розв'язання тих двох соціалістичних партій» наступного дня, 24 вересня, вручили представникам радянської військової адміністрації В. Старосольський та І. Квасниця. Він особисто бачив, повертаючись з церкви св. Юра у Львові в неділю, як до В. Старосольського на вулиці звернувся єврейський адвокат «д-р Аксер і просив його, щоб він, як соціаліст, з яким, мовляв, нова

¹ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. Р-2157. Оп. 2. Спр. 4691 П. Арк. 90.

влада буде напевно рахуватися», посприяв у звільненні «заарештованих цілих сотень» судових працівників Львова. І. Німчук не знав, чи звертався В. Старосольський «у справі арештованих» особисто, але приклад двох соціалістичних партій наштовхнув його і колег на думку «подати новій владі теж записку про розв'язання УНДО» (Українське національно-демократичне об'єднання). Цю заяву, за словами І. Німчука, «на невеличкому куснику паперу, мабуть, видертому із звичайної нотатки», підписали Д. Левицький і В. Целевич (Німчук, І. 1949). Лідери УСДП, як і інших легальних українських партій у Галичині, рішеннями про саморозпуск сподівались у правовому аспекті забезпечити себе від репресій.

Однак над галицькими діячами, які до вересня 1939 р. займали виразно антирадянську позицію, нависла загроза репресій. Про це, зокрема, чітко вказувалось у службових документах НКВС СРСР, оперативні групи якого розпочали працювати в Галичині після приходу військових. У директиві наркома СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р. щодо завдань таких груп у переліку першочергових заходів передбачались арешти представників різних політичних структур, зокрема українських партій національно-державницького табору (УНДО, УСРП, УСДП, Організації українських націоналістів та ін.) (Даниленко, В. & Кокін, С., упор. 2009, с. 47). Діаспорний історик І. Кедрин писав, що більшовики взялися докорінно винищувати український національний актив, під репресії потрапили не тільки націонал-демократи, але й «члени Комуністичної партії Західньої України (КПЗУ), соціал-демократи і соціялісти-радикали» (Кедрин, І. 1984). Від сталінських репресій постраждала значна частина лідерів УСДП, близької за ідеологією партії.

На VIII партійному конгресі 17 жовтня 1937 р. у Львові головою УСДП обрали В. Старосольського, заступником — П. Буняка, секретарем — Р. Скибінського, до складу Центрального комітету (далі — ЦК) УСДП увійшли Л. Ганкевич, І. Квасниця, І. Кушнір, В. Темницький (помер 1938 р.) та ін. (Райківський, І. 1995, с. 60). Багато хто з них, як і лідерів місцевих парторганізацій, у перші місяці після приходу більшовиків були заарештовані й зникли в сталінських таборах, на засланні. Показовою стала доля сім'ї Старосольських, що стала, як і мільйони інших невинних людей, жертвою партійно-тоталітарної системи. Володимир Старосольський «був вповні свідомий небезпеки, яка йому загрожувала», за свідченням У. Старосольської, образно казав «*Ave Caesar, morituri te salutant*»¹ (Старосольська, У. 1991, с. 127). Працював на посаді професора Львівського університету, але вже 25 грудня 1939 р. отримав запрошення на прийом у ректора. Там В. Старосольського заарештував агент НКВС. Арештанта утримували у львівській в'язни-

¹ Крилатий вислів, у перекладі з латини означає: «Здрастуй, Цезарю (Імператоре), призначені на смерть вітають Тебе». Це традиційне привітання гладіаторів до цезаря в Давньому Римі перед виходом на арену В. Старосольський використав, щоб засвідчити бажання «остатися тут», у Галичині, й розділити долю свого народу (Старосольська, У. 1991, с. 127).

ці на вул. Замарстинівській до 26 лютого 1940 р., звідки перевезли до внутрішньої тюрми НКВС у Києві, де 25 жовтня того ж року йому оголосили вирок — вісім років ув'язнення. Після присуду В. Старосольського перевели до Лук'янівської в'язниці й 14 січня 1941 р. відправили на заслання до м. Маріїнськ Новосибірської обл. (Древницький, Ю. 2012, с. 95).

Невдовзі зазнали арешту його дружина, викладач музики Дарія Старосольська зі славної родини Шухевичів, донька видатного етнографа В. Шухевича, що брала активну участь у житті УСДП, та діти, які після арешту в квітні 1940 р. були вивезені в Казахстан. Більше ніколи не судилося побачити їх В. Старосольському, який 25 лютого 1942 р. помер у таборі в далекому Сибіру, в Маріїнську. Можна уявити трагізм ситуації, коли син Ігор зумів домогтися від офіційної влади дозволу побачитися з батьком і приїхав до Маріїнська, проте вже там дізнався, що В. Старосольський напередодні помер від голоду й виснаження. Поховали його у спільній могилі, навіть точно невідомо, де саме. Дітям В. Старосольського — Ігорю та Уляні — пощастило вижити: Ігор до кінця життя мешкав у Львові, а Уляна пізніше виїхала до США, де й померла. Старший син голови УСДП Юрій Старосольський утік від більшовицької окупації до м. Ярослав (нині — Польща), в 1941–1944 рр. повернувся до Львова, а після війни переїхав через Західну Європу до США. (Жерноклеєв, О. & Райківський, І. 2004, с. 216). У центрі Львова на початку 2000-х рр. встановлено меморіальну таблицю В. Старосольському як «ідеологу і засновнику українського січового стрілецтва, видатному правознавцю і політологу, дійсному члену НТШ, адвокату ...».

Як і голова УСДП В. Старосольський, потрапив за ґрати його заступник Порфір Буняк, котрого вивезли в табори, але доля його маловідома. З початком німецько-радянської війни у львівській газеті «Українські щоденні вісті» за 15 липня 1941 р. в рубриці «Наші жертви» вийшла коротка інформація про те, що П. Буняк, «визначний член УСДП ... помер у перших місяцях цього року в концентраційному таборі в глибині Росії»¹. Наскільки точною є ця інформація, важко сказати. У тому самому повідомленні вказувалося про смерть у більшовицькому ув'язненні дружини лідера УСРП І. Макуха «п. Макухової», котра насправді пережила заслання й після війни повернулася додому — на Тлумаччину (Дземан, М. & Рибчин, Р. 2014, с. 219, 325, 326). У листуванні посла С. Кота в Москві з польським еміграційним урядом В. Сікорського у вересні 1941 р. був епізод про включення імен П. Буняка і В. Старосольського в список 12-ти українців, яких польська сторона просила генерального прокурора СРСР А. Вишинського розшукати і звільнити. У листі від 14 січня 1942 р. йшлося тільки про чотирьох осіб, включно з В. Старосольським, тоді як про П. Буняка вже не згадували (Кот, С. 1955, с. 101, 102, 259). Тож дату смерті П. Буняка поки що офіційно не встановлено.

¹ Наші жертви // Українські щоденні вісті. Львів. Ч. 8. 15 липня 1941. С. 2.

Аналогічною виявилася доля багатолітнього соратника П. Буняка по партії Івана Кушніра, яку лаконічно описали «Українські щоденні вісті» 15 липня 1941 р., одночасно з інформацією про смерть П. Буняка, І. Кушнір, «довголітній секретар професійних організацій міста Львова, член УСДП, — писала газета, — арештований у Львові 26 вересня 1939, помер по кількох місяцях у львівській в'язниці»¹. Мабуть, він став жертвою масових більшовицьких репресій перед відступом Червоної армії зі Львова, коли в тюрмах НКВС загинули тисячі в'язнів. «... Скрізь той самий жах, — згадували сучасники, потрапивши у львівські тюрми 29 червня 1941 р., напередодні приходу німців. — У камерах і підвалах стоси спотворених трупів, на подвір'ях свіжо засипані ями, на кожному кроці калюжі засохлої крові, в повітрі сопух від розложених тіл ... (Рудницька, М. 1958, с. 470)». За іронією долі, І. Кушнір, що постраждав від комуністичної влади, виконував функції голови УСДП в травні 1922 р. — березні 1923 р., тобто в період прокомуністичної еволюції соціал-демократів (Жерноклеєв, О. & Райківський, І. 2004, с. 264).

Від комуністичних репресій постраждав багатолітній діяч ЦК УСДП, журналіст, публіцист і редактор Іван Квасниця (псевдоніми й криптоніми І. Камінський, Леонід, І. Парченко, І. К., К., І. Кв., І. К...ий). Його заарештували працівники НКВС на початку січня 1940 р. у Львові й майже рік тримали у в'язниці, в кінці грудня того самого року вивезли на заслання до Архангельської обл. на півночі Росії. Помер він в Онезькому таборі поблизу станції Плесецька (нині — смт Плесецьк в Архангельській обл., Російська Федерація) 21 червня 1941 р. Посмертно реабілітований за браком складу злочину в травні 1989 р. (Ільницька, О. 2008, с. 134, 136). В «Енциклопедії українознавства» подано недостовірну інформацію, що І. Квасниця «з 1955 р. живе у Львові»².

Не менш трагічною виявилася доля Р. Домбчевського, що в 1930-х рр. був активним діячем УСДП на Стрийщині, де працював адвокатом. Його арештували в м. Стрий у жовтні 1939 р., провели обшук у помешканні, забрали всі рукописи, зажадали від дружини вранці особисто з'явитися на допит до слідчого НКВС. Передчуваючи загрозу, І. Домбчевська з малолітньою донькою тієї ж ночі втекли з міста. Вони зуміли перебратися на територію, яку вже захопили німецькі війська, чим урятували своє життя. Після закінчення війни виїхали до США, де І. Домбчевська брала активну участь у діяльності українських громадських організацій, намагалася з'ясувати долю чоловіка, проте безуспішно (Кедрин, І. 1984). Заарештованого Р. Домбчевського довго утримували у в'язниці НКВС, звинувачуючи в «українському буржуазному націоналізмі». Він отримав вісім років ув'язнення в трудових таборах

¹ Наші жертви // Українські щоденні вісті. Львів. Ч. 8. 15 липня 1941. С. 2.

² Квасниця Іван. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. редактор В. Кубійович. Т. 3. Париж — Нью-Йорк, 1959. С. 990.

Колими. Після завершення терміну Р. Домбчевському заборонили повертатися в Галичину, вести юридичну практику, писати й публікувати свої праці. Він поселився в Одесі, жив одинаком і постійно перебував під наглядом спецслужб. Відомий юрист, поліглот, випускник Львівського університету, Р. Домбчевський трудився вантажником у порту, слюсарем. Помер у злиднях 1952 р. (Горобець, О. 2016).

Частина колишніх лідерів УСДП зуміла уникнути більшовицького арешту й емігрувала на Захід: Лев Ганкевич — до США, Антін Чернецький 1944 р. — до Швейцарії. Зокрема, Л. Ганкевичу, голові УСДП в 1928–1937 рр., колишньому члену Української національної ради ЗУНР, Союзу українських адвокатів пощастило перебратися до території Польщі, котру окупували німці. Цьому посприяло, як писав у спогадах А. Чернецький, його перебування «у часі приходу більшовиків поза Львовом, на провінції...» (Чернецький, А. 2001, с. 85). В перші тижні після захоплення Галичини радянська влада не встигла взяти під повний контроль лінію радянсько-німецького розмежування, чим скористалася частина українців. Л. Ганкевичу «пощастило вирватися живим з більшовицького пекла, переїхати на Захід, а опісля за океан до США» (Чернецький, А. 2001, с. 85). Щоправда, під час німецької окупації Л. Ганкевич повернувся до Львова, але активної участі в громадському житті не брав. Весною 1944 р. він виїхав до Німеччини, після війни перебував у таборах для переміщених осіб, дописував у польську газету «Кроніка» в «дискусії про польсько-українські проблеми...» (Чернецький, А. 2001, с. 135). «На скитальщині, у вільному світі Левка Ганкевича в лавах українського робітничого руху й українського соціалізму не було», — писав А. Чернецький. (Чернецький, А. 2001, с. 85).

1948 р. Л. Ганкевич емігрував до США. За океаном він вів громадсько-політичну діяльність, послідовно відстоював ідеї української державності: був співзасновником і першим головою Товариства українських правників Америки, почесним членом «Братства Українських січових стрільців». (Горинь, В. 2004, с. 51). Є відомості, що він став одним з керівників Організації українських соціалістів США. Автор статей на суспільно-політичні, правничі та історичні теми, споминів, що публікувались у часописах «Наш світ», «Вісті комбатанта», «Альманасі Українського Народного Союзу» та ін. Л. Ганкевич писав книгу з історії української соціал-демократії, але не встиг її завершити (Гуцал, П. 2008, с. 36, 37). Очевидно, він, як й інші вимушені емігранти, мав ностальгію за батьківщиною. «Львове мій, Львове, — емоційно писав у діаспорній пресі, — коханий мій Львове! Не раз у безсонну ніч лину до тебе понад великим океаном і високими горами...» (Ганкевич, Л. 1962, с. 140). Л. Ганкевич розкритикував політику більшовиків, що знищили «увесь адвокатський стан», а «адвокатуру звели до карикатури», в «соборній» Україні «нема насправді ні одного українського адвоката, як

незалежного речника права». Стаття закінчувалася риторичним питанням з потаємною вірою в незалежність: «Але чи справді український адвокат ніколи не вернеться?!» (Ганкевич, Л. 1962, с. 140, 146).

В Українському народному домі у Нью-Йорку 23 вересня 1961 р. урочисто відзначили 80-річчя Л. Ганкевича. К. Паньківський високо оцінив багатолітню діяльність ювіляра, зауваживши, що «більшевицька, згодом німецька окупація, а в кінці виїзд на еміграцію припинили його ширшу громадську активність» (Паньківський, К. 1961). Помер Л. Ганкевич 14 грудня 1962 р. у Нью-Йорку, похований на українському кладовищі в м. Баунд-Брук, мав спадкоємців — доньку Ніну, двох онуків¹. У Львові, де проживав Л. Ганкевич, його іменем 1993 р. названа вулиця, раніше вул. Дружинна.

На чужині, в далекій Швейцарії, судилося померти від серцевого нападу й А. Чернецькому 15 лютого 1963 р. Похований у м. Цюриху. (Чернецький, А. 2001. Передмова, с. 10). Про останні роки його життя та діяльності відомо небагато, переважно зі спогадів, завершених у листопаді 1962 р. на 76-му році життя. На відміну від багатьох товаришів, він не зазнав більшовицьких репресій після 1939 р., мабуть, тому, що не брав участі в діяльності відновленої УСДП з 1928 р., жив на периферії. На початку 1930-х рр. А. Чернецький вийшов на пенсію і залишив Львів, оселившись у с. Острова поблизу Тернополя, поближе до «малої батьківщини». «Перед приходом більшовиків був я головою Надзірної ради кооперативи, — згадував А. Чернецький. — Мусив ним далі залишитися, бо інакше це був би саботаж... Крім головства в кооперативі став я ще й секретарем сільради в Острові (до 1941 р. — *Авт.*). Мабуть, А. Чернецький спочатку лояльно поставився до радянської влади, хоч у спогадах висловлював критичні оцінки діяльності більшовиків: «Канцелярщина в більшовиків — це чисте безголов'я. Такої бюрократичної писанини не знає жодна адміністрація на світі... Господарювання більшовиків було безглузде, а притому демагогічне» (Чернецький, А. 2001, с. 105, 106, 107).

У період нацистської окупації Галичини 1941–1944 рр. А. Чернецький працював в Окружному комітеті «для допомоги українському населенню», що «був філією Українського центрального комітету (далі — УЦК. — *Авт.*) у Львові, зглядно в Кракові» (голова — В. Кубійович). Проживаючи майже постійно в Тернополі, він як працівник УЦК — єдиної легальної суспільно-громадської установи для українців у Генеральній Губернії під німецькою владою, що була контрольована нею, матеріально допомагав військовополоненим і бідним людям, які не мали засобів для виживання. Зокрема, на виділені кошти А. Чернецький організував їдальню, де безкоштовно обідали майже 150 осіб і стільки ж отримували харчування «за невелику опла-

¹ Українська громада відпровадила на вічний спочинок д-ра Лева Ганкевича // Свобода. Український щоденник. Джерзі-Сіті — Нью-Йорк. 20 грудня 1962. С. 1. URL: <https://cutt.ly/IY3lfRn>

ту» тощо (Чернецький, А. 2001, с. 114, 116). Згодом він очолив Культурний відділ названого комітету, зайнявся розвитком українського театру. «Слава про тернопільський театр розійшлася далеко й поза Тернопіль», — згадував він. — Зала була завжди переповнена, а білети попадали навіть на чорний ринок». А. Чернецький робив усе можливе, щоб полегшити долю місцевого населення, на схилі віку скромно писав: «Наша поміч була маленька, ми більшої не могли дати» (Чернецький, А. 2001, с. 117, 118, 123).

Напередодні вступу Червоної армії на Тернопілля влітку 1944 р. А. Чернецький вирішив емігрувати на Захід, бо під час свого «перебування під більшовиками я їх так пізнав, що другий раз не бажав з ними стрічатися!» (Чернецький, А. 2001, с. 124, 125). Ситуація настільки стрімко змінювалася, що він був змушений виїхати знезацька: «Не мав навіть другої сорочки. Не мав і грошей, бо їх лишив у течці... Не бачив я і навіть не попрощався з жінкою», яка раніше «заявила, що... не лишить своєї хворої 86-літньої мами. Я гірко заплакав. Що було робити?» (Чернецький, А. 2001, с. 123). А. Чернецький опинився спочатку в Словаччині, а потім — в Австрії, Німеччині. Довго поневірявся по різних таборах для емігрантів, аж доки 1951 р. опинився у Швейцарії на запрошення місцевої гуманітарної організації (Чернецький, А. 2001, с. 127, 137). Останні роки життя А. Чернецький провів у «пансіоні для старших» поблизу Цюриха. Незважаючи на складні умови перебування в еміграції, не припиняв громадської діяльності, брав участь у соціалістичному русі.

А. Чернецький вступив до об'єднаної Української соціалістичної партії (УСП), куди ввійшли діячі західноукраїнських (УСДП, УСРП) і надніпрянських (УСДРП, УПСР) партій соціалістичного спектру. Це об'єднання відбулося 1950 р. на «загальній партійній соціалістичній конференції». А. Чернецький підтримував зв'язки з надніпрянськими соціал-демократами П. Феденком, головою уряду УНР в 1919–1920 рр., І. Мазепою та ін. Він нерідко публікувався в еміграційній пресі, зокрема часописах «Неділя», «Наше життя», «Вперед», «Українські вісті», органі УСП «Вільне слово» та ін. (Чернецький, А. 2001, с. 136). А. Чернецький вірив у проголошення в майбутньому незалежності України й Польщі в етнографічних кордонах, що мало стати запорукою справедливого вноормування польсько-українських стосунків. Розкритикувавши ідею федералізму Польщі та України в творчості польського письменника Ю. Лободовського, А. Чернецький писав, що це — гімн «польському імперіялізмові». На його думку, українське питання можна було вирішити лише «на підставі природного права, що кожний нарід має на своїх етнографічних землях сам творити свою вільну і соборну державу»¹.

¹ Чернецький А. Давно проспівана пісня // Вільна Україна. Журнал української визвольної думки. Нью-Джерсі, 1959. Ч. 22. С. 63.

Якоюсь мірою доля А. Чернецького була схожа на останні роки життя колишнього діяча УСДП Володимира Левинського. В міжвоєнний період він відійшов від партійної роботи, приділивши увагу науковій та публіцистичній діяльності. Друкувався в соціалістичній пресі, підтримував товариські зв'язки з давніми соратниками Л. Ганкевичем, І. Квасницею, В. Старосольським та ін. Під враженням вступу радянських солдатів до Львова у вересні 1939 р. він написав статтю «Великий історичний момент», де намагався позитивно оцінити об'єднання західноукраїнських територій з українськими землями. Однак редакція львівської газети «Вільна Україна» — органу львівських обкому КП(б)У та облвиконкому (з кінця 1939 р.) — відмовилась її опублікувати. У 1940–1941 рр., перебуваючи на посаді старшого бібліотекаря львівського Відділу Інституту мовознавства АН УРСР, працював над темами творчості М. Драгоманова, соціально-економічних і суспільних поглядів І. Франка. Влада відмовила йому в праві оформити трудову пенсію, він жив бідно під постійною загрозою арешту¹.

Про життя В. Левинського в часи німецької окупації та в післявоєнний період інформація дуже обмежена. До березня 1944 р. він трудився бібліотекарем у колишній бібліотеці НТШ, далі опрацьовував творчу спадщину І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, німецького філософа Й. Фіхте. З наближенням фронту весною 1944 р. В. Левинський виїхав з України до Австрії, жив у Відні, де й помер у грудні 1953 р. (Кобута, Л. 2011, с. 216, 217).

По-іншому склалася життєва доля секретаря УСДП адвоката в Дрогобичі Рудольфа Скибінського, що з приходом більшовиків восени 1939 р. зумів уникнути ув'язнення. Як і Л. Ганкевич, він через Сян утік на підконтрольну німцям територію Польщі. Р. Скибінський став головою Українського допомогового комітету в м. Красноставі (нині — Люблінське воєводство в Польщі) у складі Українського центрального комітету — єдиної легальної української установи під час Другої Світової війни в Генеральній губернії. Останню створив гітлерівський уряд у жовтні 1939 р. в центрально-східній частині колишньої Речі Посполитої з адміністративним центром у Кракові, туди входили західні українські етнографічні землі. У Красноставі проживало близько 5 тис. українців, що зазнавали колонізації. Як і А. Чернецький на Тернопільщині, Р. Скибінський, будучи працівником УЦК, опікувався соціальною підтримкою вразливих прошарків населення — дітей, хворих, осіб з інвалідністю та ін., розвитком українського культурно-освітнього життя (Кубійович, В. 1975, с. 398, 610). Після війни Р. Скибінський повернувся до Галичини, працював адвокатом у Львові, доцентом Львівського університету. Помер 3 квітня 1966 р., похований на Личаківському цвинтарі (Павлишин, О. & Пиндус, Б. 2009, с. 563).

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 387. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 12.

На жаль, життєву долю деяких соціал-демократів після 1939 р., зокрема Івана Боруха, Івана Губицького та Євстаха Малецького, що також увійшли до складу ЦК УСДП на останньому перед війною VIII партійному конгресі в жовтні 1937 р.¹, поки що не вдалося встановити.

Таким чином, після включення Галичини до складу СРСР у вересні 1939 р. радянський режим завдав гонінь не тільки відвертим опонентам комуністичної ідеології, але й українським активістам, які стояли на ідейно близьких соціал-демократичних позиціях. Трагічна доля чільних представників УСДП В. Старосольського з дружиною, П. Буняка, І. Кушніра, І. Квасниці, Р. Домбчевського та ін., яких з приходом більшовиків не врятував саморозпуск партії, стала ще одним проявом репресивної політики комуністичного режиму. Каральні органи переслідували діячів, які сповідували демократичну ідею соціального визволення, ігноруючи їхній внесок у розвиток західноукраїнського суспільства. Завдяки збігу обставин, частині колишніх лідерів УСДП (Л. Ганкевичу 1939 р., А. Чернецькому і В. Левинському 1944 р.) пощастило вижити, вони втекли на захід і, незважаючи на літній вік, діяли в демократичних країнах. По-іншому склалася доля секретаря УСДП Р. Скибінського, що, на відміну від колег, спочатку втік від більшовиків до підконтрольної нацистам частини Польщі, а після війни повернувся до радянського Львова, де збудував успішну кар'єру. Біографії соціал-демократів, що доживали віку в різних частинах світу, є свідченням того, як комуністична система ламала долі людей.

Ганкевич, Л. 1962. Українські адвокати у Львові. *Календар Українського народного союзу на конвенційний рік 1962*. Джерзі-Сіті. С. 140–146.

Горинь, В. 2004. Ганкевич *Лев Енциклопедія історії України*. Т. 2. Г — Д. Київ: Наукова думка. С. 50–51.

Горбець, О. 2016. Роман Домбчевський із тих українців, яких вшановує світ, а Вітчизна забула. *Воля народу*. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/VUyY72T>

Гуцал П. 2008. *Українські правники Тернопільського краю: біографічний довідник*. Тернопіль. С. 36–37.

Даниленко, В. & Кокін, С., упор. 2009. *Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р.: документи ГДА СБ України*. Київ. 1304 с.

Дземан, М. & Рибчин, Р. 2014. *Іван Макух. Повернення із забуття*. Івано-Франківськ. 592 с.

Древницький, Ю. 2012. *Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942)*. Тернопіль. 304 с.

Жерноклеєв, О. & Райківський, І. 2004. *Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії*. Київ. 283 с.

Пльницька, О. 2008. Квасниця Іван. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника*. Львів. Вип. 15. С. 134–137.

¹ Уконституювання Екзекутиви // Робітничий голос. Львів, 1938. Ч. 1. Березень. С. 3.

Кедрин, І. 1984. Роман Домбчевський: (у століття народин). *Свобода*. Нью-Йорк. [Online]. Available at: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1984/Svoboda-1984-100.pdf>
Кобута, Л. 2011. Володимир Левинський: віхи громадсько-політичної біографії. *Українська біографістика*. Вип. 8. С. 208–221.

Кубійович, В. 1975. *Українці в Генеральній губернії. 1939–1941. Історія Українського центрального комітету*. Чикаго. 664 с.

Німчук, І. Совети у Львові. *Свобода*. Український щоденник. Джерзі-Сіті — Нью-Йорк. 1949. 6 серпня. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/MUyUkJD>

Павлишин, О. & Пиндус, Б. 2009. Скибінський Рудольф. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль. Т. IV. С. 563.

Паньківський, К. 80-ліття д-ра Лева Ганкевича. *Свобода*. Український щоденник. Джерзі-Сіті — Нью-Йорк. 1961. 16 вересня. С. 3. [Online]. Available at: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1961/Svoboda-1961-176.pdf>

Райківський, І. 1995. *Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.)*. Івано-Франківськ. 67 с.

Старосольська, У. 1991. Ave Caesar, morituri te salutant. *Володимир Старосольський. 1878–1942. Записки НТШ*. Т. 210. Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто. С. 118–144.
Чернецький, А. Давно проспівана пісня. *Вільна Україна*. Журнал української визвольної думки. Нью-Джерсі, 1959. Ч. 22. С. 62–63.

Чернецький, А. 2001. *Спомини з мого життя*. Київ. 168 с. (Перевидання: Лондон: Наше слово, 1964. 143 с.).

Kot, S. 1955. *Listy z Rosji do Gen. Sikorskiego*. Londyn. 576 s.

Hankevych, L. 1962. Ukraini advokaty u Lvovi [Ukrainian Lawyers in Lviv]. *Kalendar Ukrainskoho narodnoho soiuzu na konvetsiyni rik 1962*. Dzhherzi-Syti. S. 140–146. [in Ukrainian].

Horyn, V. 2004. Hankevych Lev [Hankevych Lev]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Т. 2. Н — D. Kyiv: Naukova dumka. S. 50–51. [in Ukrainian].

Horobets, O. 2016. Roman Dombchevskyi iz tykh ukrainsiv, yakykh vshanovuie svit, a Vitchyzna zabula [Roman Dombchevsky is One of those Ukrainians who are respected by the World and Forgotten by the Motherland]. *Volia narodu*. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/VUyY72T> [in Ukrainian].

Hutsal P. 2008. Ukraini pravnyky Ternopilskoho kraiu [Ukrainian lawyers of the Ternopil region]: biohrafichniy dovidnyk. Ternopil, S. 36–37. [in Ukrainian].

Danylenko, V. & Kokin, S., upor. 2009. *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 — chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet State Security Bodies in 1939 — June 1941: Documents of the State Security Service of Ukraine]*. Kyiv. 1304 s. [in Ukrainian].

Dzeman M., Rybchyn R. 2014. *Ivan Makukh. Povnennia iz zabuttia [Ivan Makukh. Return from Oblivion]*. Ivano-Frankivsk. 592 s. [in Ukrainian].

Drevnitskyi, Yu. 2012. *Volodymyr Starosolskyi: hromadsko-politychna ta naukova diialnist (1878–1942) [Volodymyr Starosolsky: Socio-Political and Scientific Activity (1878–1942)]*. Ternopil. 304 s. [in Ukrainian].

Zhernokleiev, O. & Raikivskyi, I. 2004. *Lidery zakhidnoukrainskoi sotsial-demokratii. Politychni biohrafii [Leaders of Western Ukrainian Social Democracy. Political Biographies]*. Kyiv. 283 s. [in Ukrainian].

Ilnytska, O. Kvasnytsia Ivan [Kvasnytsia Ivan]. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka*. Lviv, 2008. Vyp. 15. S. 134–137 [in Ukrainian].

Kedryn, I. 1984. Roman Dombchevskiy: (u stolittia narodyn) [Roman Dombchevsky: (on the Centenary)]. *Svoboda*. Niu-Iork. [Online]. Available at: <http://www.svoboda-news.com/arkiv/pdf/1984/Svoboda-1984-100.pdf> [in Ukrainian].

Kobuta, L. 2011. Volodymyr Levynskiy: vikhy hromadsko-politychnoi biohrafii [Volodymyr Levynsky: Milestones of Socio-Political Biography]. *Ukrainska biohrafistyka*. Vyp. 8. S. 208–221. [in Ukrainian].

Kubiiovych, V. 1975. *Ukrainci v Heneralnii hubernii. 1939–1941. Istoriia Ukrainskoho tsentralnoho komitetu [Ukrainians in the General Province. 1939–1941. History of the Ukrainian Central Committee]*. Chikaho. 664 s. [in Ukrainian].

Nimchuk, I. Soviety u Lvovi [Soviets in Lviv]. *Svoboda*. Ukrainskyi shchodennyk. Dzherzi-Syti — Niu-Iork. 1949. 6 serpnia. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/MUyUkJD> [In Ukrainian].

Pavlyshyn, O. & Pyndus, B. 2009. Skybinskyi Rudolf [Skybinskyi Rudolf]. *Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Ternopil. T. IV. S. 563. [in Ukrainian].

Pankivskiy, K. 80-littia d-ra Leva Hankevycha [80th Anniversary of Dr. Lev Hankevich]. *Svoboda*. Ukrainskyi shchodennyk. Dzherzi-Syti — Niu-Iork. 1961. 16 veresnia. S. 3. [Online]. Available at: <http://www.svoboda-news.com/arkiv/pdf/1961/Svoboda-1961-176.pdf> [in Ukrainian].

Raikivskiy, I. 1995. *Ukrainska sotsial-demokratychna partiia (1928–1939 rr.) [Ukrainian Social Democratic Party (1928–1939)]*. Ivano-Frankivsk. 67 s. [In Ukrainian].

Starosolska, U. 1991. Ave Caesar, morituri te salutant [Ave Caesar, morituri te salutant]. *Volodymyr Starosolskyi. 1878–1942. Zapysky NTSh. T. 210*. Niu-Iork — Paryzh — Sydnei — Toronto. S. 118–144. [in Ukrainian].

Chernetskyi A. Davno prospivana pisnia [A Long-Sung Song]. *Vilna Ukraina. Zhurnal ukrainskoi vyzvolnoi dumky*. Niu-Dzhersi, 1959. Ch. 22. S. 62–63. [in Ukrainian].

Chernetskyi A. 2001. *Spomyny z moho zhyttia [Memories of My Life]*. Kyiv. 168 s. (Perevydannia: London: Nashe slovo, 1964. 143 s.). [In Ukrainian].

Kot, S. 1955. *Listy z Rosji do Gen. Sikorskiego [Letters from Russia to Gen. Sikorsky]*. Londyn. 576 s. [in Polish].

УДК 930.1:94(477) «1932/1933»:341.485:27-72

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248481

О. М. Ігнатуша

ORCID: 0000-0003-1959-1085

Запорізький національний університет

Т. С. Грузова

ORCID: 0000-0003-2260-9688

Запорізький національний університет

О. М. Ihnatusha

Zaporizhzhia National University

T. S. Hruzova

Zaporizhzhia National University

**ЦЕРКВА В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС**